

Gulshoda BOYLATOVA,
O'zbekiston-Finlandiya Pedagogika instituti magistranti
E-mail: boylatovagulshoda@gmail.com

Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti v.b S.Yoqubova taqrizi asosida

INNOVATIVE METHODS OF TEACHING WRITTEN SPEECH IN PRIMARY GRADES

Annotation

One of the important conditions for the formation of spiritual and moral qualities of primary school students is written speech. By developing students' speech competencies, it is possible to form such qualities as personal qualities, a positive attitude towards the environment and people, and perseverance in achieving goals. Written speech is directly manifested as a product of human cognitive, psychological and emotional processes. Being able to form it correctly helps to stabilize the student's emotional, psychological state. The article presents some considerations on innovative methods of forming students' written speech.

Key words: Written speech, innovation, primary school, methodology, method, education, approach.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация

Одним из важных условий формирования духовно-нравственных качеств учащихся начальной школы является письменная речь. Развивая речевые компетенции учащихся, можно сформировать такие качества, как личностные качества, позитивное отношение к окружающей среде и людям, настойчивость в достижении цели. Письменная речь непосредственно проявляется как продукт познавательных, психологических и эмоциональных процессов человека. Умение правильно ее формировать способствует стабилизации эмоционального, психологического состояния ученика. В статье представлены некоторые соображения об инновационных методах формирования письменной речи учащихся.

Ключевые слова: Письменная речь, инновация, начальная школа, методика, метод, образование, подход.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA YOZMA NUTQNI INNOVATSION O'RGATISH USULLARI

Annotatsiya

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy axloqiy sifatlarini shakllantirishning muhim shartlaridan biri yozma nutqdir. O'quvchilar nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish orqali shaxsiy fazilatlar, atrof-muhit va insonlarga ijobiy munosabatda bo'lish, maqsadlarga erishishda tirishqoqlik singari sifatlarini shakllantirish mumkin. Yozma nutq bevosita inson kognitiv, psixologik va hissiy jarayonlarining mahsuli sifatida namoyon bo'ladi. Uni to'g'ri shakllantira olish o'quvchi hissiy-emotsional, psixologik holatining barqaror bo'lishiga yordam beradi. Maqolada o'quvchilar yozma nutqini shakllantirishning innovatsion usullari xususida ayrim mulohazalar bildiriladi.

Kalit so'zlar: Yozma nutq, innovatsiya, boshlang'ich sinf, metodika, usul, ta'lim, yondashuv.

Kirish. Yozma nutq inson psixologiyasi, xarakter qirralari, shaxsiy fazilatlarini shakllanishida muhim rol o'ynovchi vosita. Boshlang'ich sinflarda yozma nutq o'quvchi shaxsiy fazilatlarining shakllanishi, ijodkorlik, mantiqiy fikrlash, tirishqoqlik va shu singari muhim hayotiy ko'nikmalarning rivojlantirilishida asosiy ahamiyat kasb etadi. Azaldan insonlar mulqotning turli vositalaridan foydalanib, muayyan axborotni yozma shaklda yetkazishga harakat qilishgan. Bugungi kunda arxeologlar, epigraflar yozuvlarni o'rganib, unda inson shaxsiyati, psixo-emotsional holati xususida ham qimmatli ma'lumotlar olish mumkinligini ta'kidlashmoqda. Yozuv ko'nikmalari boshlang'ich sinflar ta'lim dasturining asosini tashkil etadi. O'qib tushunish, tinglab tushunish, nutqiy kompetensiyalarning shakllanishi ham yozma nutq bilan bog'liq.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jahon pedagogikasida boshlang'ich ta'lim davomida yozma nutq malakalarini shakllantirishga doir turlicha yondashuvlar mavjud. Jahon tilshunosligida yozma nutqni o'qitish masalalariga bag'ishlanga tadqiqotlarida Atkinson va Weissberg kabi mualliflar ijtimoiy va madaniy kontekstlarning muhimligini ta'kidlaydilar. Atkinson [1] tilni o'zlashtirishni kengroq dunyo bilan bog'liq holda yuzaga keladigan ijtimoiy tajriba sifatida tavsiflaydi, Vaysberg [2] esa ikkinchi tilda yozishni ijtimoiy o'zaro ta'sirga asoslangan dialog sinf modeli orqali eng yaxshi tarzda egallashini ta'kidlaydi. Gapirish va yozish bir-biridan farq qilsa-da, Harmer (2001) bu ikki ko'nikma o'rtasidagi asosiy o'xshashliklarni, jumladan, tilni tuzish, qoidalar va meyorlarga rioya qilish, kontekstga qarab turli uslublarni qo'llash, auditoriya bilan o'zaro munosabatda bo'lish va qiyinchiliklarni engish uchun improvizatsiya va parafrazlash kabi strategiyalardan foydalanish zarurligini aniqlaydi. Birgalikda

bu istiqbollar og'zaki va yozishni o'rgatishning mumkin bo'lgan afzalliklarini ko'rsatadi.

Rus tilshunosligida ham ushbu masala yuzasidan qator samarali izlanishlar olib borilgan. Pedagog-psixolog L.S.Vigotskiy o'z tadqiqotlarida bola aqliy qobiliyatlarining shakllanishi yozma nutq bilan bog'liqligini asoslaydi [3]. Ko'pgina psixolingvistlar bolada yozma nutqning to'g'ri shakllantirilishi uning keyingi hayotida tafakkuri, kognitiv va kreativlik qobiliyatlarining yuzaga chiqishida muhim poydevor bo'lishini ta'kidlashadi. Boisi yozma nutqni o'zlashtirish asnosida husnixat, imloviy savodxonlik, tinish belgilarini o'rinli qo'llay olish singari jarayonlarga ham alohida urg'u beriladi. "Nutq bilimni rasmiylashtiradi", - deydi R.M. Frumkina, - ko'p jihatdan uni ta'minlaydi va nafaqat yozib oladi va efigra uzatadi" [4]. Darhaqiqat, matn yaratish orqali (uning barcha tarkibiy qismlarini hisobga olgan holda) o'quvchi voqelikni aks ettirishning umumlashtirilgan usullarini tizimlashtiradi, dunyo va undagi o'z o'rni haqidagi o'z rasmini yaratadi, bu esa shaxsni shakllantirishda ijodiy, konstruktiv tamoyilni faollashtiradi.

O'zbek tilshunosligida tadqiqotchi G.Muhiddinova yozma nutq shakllantirish metodikasiga bag'ishlangan maqolasida grammatik qurilmalarni yaxshi bilishi bolaning gaplarni to'g'ri tuzishda va yozuvda har qanday xatodan xoli yozishga yordam berishi, hamda yozuv ko'nikmasini shakllantirish mashqlar orqali yanada rivojlantirish mumkinligini ta'kidlaydi. [5]

Tadqiqot metodologiyasi. Yozma nutqni o'qitishda an'aviy shakllangan yondashuv mavjud. Yozma nutqni o'zlashtirish jarayonini quyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin:

Ko'rish, eshitish, idrok va yozuvni muvofiqlashtirish. Bolalarda vizual

idrok orqali o'qitishni tashkil etish samaraliroq. Avvaliga bu jarayonlarning ikkalasi ham butunlay ongli ravishda sodir bo'ladi, lekin keyinchalik ular avtomatlashtiriladi. Akustik tahlil va sintez artikulyatsiyaning eng yaqin ishtirokida sodir bo'ladi;

Ushbu bosqichda fonemalarni grafemik jihatdan idrok qilishga urg'u

beriladi. Bunda bola vizual idrok qilingan shaklning fazoviy joylashuvini hisobga olishi lozim. Demak, grafik belgilar vizual sxemalarda maxsus ritmli ovoz bilan tushuntiriladi.

Harflar vizual idrok qilingach, olingan tasvirni yozish uchun zarur

bo'lgan harakatlarning ketma-ketligi taqlid orqali bajariladi. Bunda vizual idrok qilish va namunaga taqlid qilish orqali qayta kodlash jarayoni amalga oshiriladi. Olingan natija esa tovush bilan talaffuz qiliandi (Masalan A harfi yoziladi, ovoz bilan qayta talaffuz qilinadi)

Tahlil va natijalar. O'quvchilarda izchil yozma nutqni shakllantirish tizimli yondashuvni talab qiladi. Bunda o'quvchining o'rganishga bo'lgan motivatsiyasining mavjudligi jarayonning tez va samarali bo'lishiga yordam beradi. Pedagog har bir bolaning individual xususiyatlariga alohida e'tibor qaratishi lozim. Shuningdek, yozma nutqni o'rgatishga qaratilgan darslarni boshlashdan avval o'quvchilarda bir necha zarur ko'nikmalarni shakllantirishi lozim:

1. mavzuni tushunish;
2. material yig'ish;
3. materialni tartibga solish;
4. til vositalaridan foydalanish;
5. yozilganlarni to'g'rilamoq, takomillashtirmoq,

oshirmoq [6].

boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutqni rivojlantirish asoslari bo'yicha ko'rib chiqilgan nazariy materialga asosanib, quyidagilar aniqlandi:

- yozma nutq boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq faoliyatining asosiy turlaridan biri bo'lib, uning eng muhim vazifasi muloqot jarayoniga xizmat qilishdir;

- yozma nutq faqat maqsadli o'qitish sharoitida shakllanadi, uning mexanizmlari savod o'rgatish davrida shakllanadi va yanada takomillashtiriladi;

- yozma nutqning murakkabligi va xilma-xilligi nutq va tafakkur o'rtasidagi munosabat bilan bog'liq;

- yozma nutq - bu o'quvchilarning umumiy tilini va nutq madaniyatini yaxshilashga yordam beradigan tayyor, tuzatish va takomillashtirish tizimi ;

- yozma nutqning o'ziga xosligi ifoda vositalari, birliklari va tuzilishining mavjudligidadir, hamda zamonaviy uslubiy adabiyotlarda amalga oshirilishi grafika va imloni o'zlashtirishga asoslangan yozuv va yozma nutqning o'zini ajratib ko'rsatish odatiy holdir, bu izchil bayonni yaratish jarayonidir va shu bilan bog'liq holda o'quvchi nutq ko'nikmalarini egallashni talab qiladi;

- boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutqni uch guruh metodlari yordamida rivojlantirish mumkin: taqlid, kommunikativ va konstruktiv usullar;

- boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutqni rivojlantirish uchun bolada o'z fikrlari va his-tuyg'ularini baham ko'rish istagi bo'lishi kerak;

Bolada yozma nutq malakalarini shakllantirishni piramida shaklida bog'lash mumkin:

Birinchi bosqich vizual idrok bilan bog'liq bo'lishi lozim. Vizual idrokda bolaga tanish olamdan notanishga, osondan murakkabga o'tib borishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Yozma nutqqa kirishdan avval vizual idrok qilishi lozim. O'qituvchi bola tasvirni analiz qilishi uchun qisman vaqt berishi va undan tizimli savollar asosida rasmni izohlab berishini so'rash maqsadga muvofiq. O'qituvchi bolalar javoblarini eshitgach, obrazli ritmda qayta bog'lanishli nutq tuzishi lozim:

Bu bola kima ekan? Ismi Salim

Salimjon o'tni nima qildi? Sigirga berdi.

1-jadval. Boshlang'ich sinf o'quvchilari yozma nutqni diagnostik tekshirish jadvali

Baholash mezonlari	Ko'rsatkichlar	Masalan
A. Taqdimot yoki matn mavzusiga oid malakalar	Mavzuni tushunish, idrok qilish, qayta hikoya qilish,	Mavzu: Qizil olma Shirin, qizil, katta olma.
Materialni tizimlashtira olish qobiliyati	yoyma nutqda so'zlarni tartibi va mazmuniga ko'ra to'g'ri tanlash	Men olma yedim. Men olma terdim.
Lingvistik matnni tayyorlash sohasidagi ko'nikmalar	Grammatik vositalarning to'g'ri qo'llanilishi, ekspressivlik darajasi	Men olmani berdim, ukamga berdim. Biz birgalikda olma yedik

Ushbu ko'rsatkichlar o'quvchi yosh xususiyatlariga muvofiq o'zgaradi. Har bir sinfda mezonlar kengaytirib boriladi va jarayon shu orqali baholanadi. Ushbu jadval o'qish ko'nikmalari shakllangan 1-sinf o'quvchilariga mo'ljallangan bo'lib, bolaning to'g'ri matn tuza olish qobiliyatlarini baholashga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, boshlang'ich sinfda o'quvchilar o'rganishi lozim bo'lgan muhim ko'nikmalardan biri yozma nutqdir. Ushbu jarayon psixo-emotsional, fiziologik holat

Salimjon sigirga nima beribdi? O't beribdi

Bola jarayonni tizimli tashkil qilganda ma'lumotni qabul qilish va uni yozishga tayyor bo'ladi. Bu esa og'zaki va yozma nutq uyg'unligiga bosqichli erishishga yordam beradi. Yozma nutq ko'nikmalarini shakllantirishda mavzuga mos lug'at tayyorlash, so'zlarni, birikmalarni, frazeologiyalarni o'quvchi yosh xususiyatlariga ko'ra tanlash lozim. Yozma nutqning diagnostika qilingan malakalarini rivojlantirish mezonlari va ko'rsatkichlarini quyidagicha belgilash mumkin:

bilan bevosita bog'liq. O'quvchining to'g'ri va aniq matn tuza olishi uning individual shaxs sifatida o'zini namoyon eta olish qobiliyatini ko'rsatadi. Bolalarda yozma nutqni to'g'ri shakllantirishda tizimlilikka qat'iy amal qilish maqsadga muvofiq. O'quvchining yozma nutq malakalarini shakllantirish uchun mavzuga mos ifoda va emotsionallikni berishning ko'plab og'zaki usullari mavjud bo'lib bu yozma nutqni xarakterlovchi oi'ziga xos sotsial jihatni ifodalaydi.

ADABIYOTLAR

1. Atkinson, D. 2002. Toward a sociocognitive approach to second language acquisition. The Modern Language Journal 86 (4): 525–545.
2. Вайсребер Й.Л. Язык и философия // Вopr. языкознания. – М., 1993. – № 2. – С. 123-162.

3. Фрумкина, Р. М. Психоллингвистика [Текст] : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Р.М. Фрумкина. – М.: Академия, 2003. – 320 с
4. Выготский Л. С. В 92. Психология развития ребенка. — М: Изд-во. Смысл, Изд-во Эксмо, 2004.
5. Muhiddinova G. Yozma nutqni ruivojlantirish metodikasi // Tamaddun nuri . <https://orcid.org/0009-0003-9718-0537>
6. Апетян, М. К. Психологические и возрастные особенности младшего школьника [Текст] : М. К. Апетян // Молодой ученый. – 2014. – №14 (73). – С. 243-244